

**O'QUVCHILARDA ORFOGRAFIK MALAKANI
SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI**

Tangriyeva Umida Allaberganovna

*Urganch davlat universiteti akademik litseyining
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: mazkur maqolada o'quvchilarda imloviy savodxonlikni shakllantirish va rivojlantirishning ahamiyati, ayniqsa, orfografiyani boshlang'ich sinflarda to'g'ri hamda samarali o'rgatish yo'llari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ta'lim, imlo, to'g'ri yozish, fikr ifodalash, savodxonlik, grammatika, qo'shib yozish, imlo qoidalari.

Ma'limki, ta'lim tizimini modernizatsiyalash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz" deya ta'kidlagan edilar.

Uzluksiz ta'limning asosiy bo'g'ini boshlang'ich ta'lim hisoblanadi. Undagi ona tili ta'limi standarti ko'rsatkichlari bolani fikrlay olish, ifodalangan fikrni anglash va o'z fikrini savodli, mantiqiy izchillikda bayon eta olishga o'rgatish nuqtayi nazaridan belgilanadi. Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi murakkab jarayon bo'lib, ona tili ta'limining maqsadi shu parametrda mujassamlashadi va o'quvchi tomonidan yaratilgan matnda aks etadi. Bu parametr bo'yicha ta'lim sifatining natijasini baholashda o'qituvchi tomonidan quyidagi ko'nikmalarning darajasi aniqlanadi:

- fikrni mantiqiy izchillikda ifodalay olish;

- mavzuning murakkablik darajasi (sodda, murakkab, aniq va h.k);
- tavsifning mavzuga muvofiq va mukammal bo'lishi;
- tavsifda tilning ifoda vositalaridan foydalana bilishi;
- imloviy (yozma) savodxon bo'lishi.

Ko'rinadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining imloviy savodxonligini tarkib toptirish, ularda orfografik malakalarni hosil qilish ona tili o'qitish darslarining eng muhim vazifasi hisoblanadi. Ona tili sohasidagi ko'nikma va malakalar (nutq, o'qish va yozishga oid malakalar) o'quvchilarning o'quv mehnatining muhim sharti va vositasidir.

O'quvchilarga orfografiyani o'rgatish, uni yozuvga tatbiq qilish juda murakkab masaladir. Buning uchun turli usulda mashq qilishning o'zigina yetarli bo'lmaydi. Xususan, tildagi barcha so'zlarni qayta-qayta ko'chirib yozdirish bilan imloni o'rgatib bo'lmaydi. Chunki nutqimizda ishlatiladigan so'zlar juda ko'p va xilma-xildir. Ularning imlosini faqat ko'rsatish yo'li bilan bolalarga singdirib ulgurishning imkoni yo'q. Ikkinchidan esa, grammatik qoidalar ayrim grammatik shakllar imlosini o'rgatish uchun juda qulay imkoniyat yaratib beradi. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarining orfografik malakalarini shakllantirish va takomillashtirishda ona tili darslarida o'rganiladigan imlo qoidalar va ularni yozuvga tatbiqini chuqur o'zlashtirish alohida o'rin tutadi.

O'quvchilarda to'g'ri yozuv malakasini shakllantirish grammatik nazariyani va imlo qoidasini o'zlashtirishga asoslanadi. Imlo qoidalari bir so'znigina emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash,

xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan me'yorga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi. Imlo qoidasi grammatik umumiylik asosida birlashgan so'zlarning yozilishini bir xillashtiradi. Bu yozma ravishdagi aloqani yengillashtiradi va imlo qoidalarining ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Imlo qoidalarini grammatik, fonetik, so'z yasalishiga oid materiallarni ma'lum darajada bilmasdan turib o'zlashtirish mumkin emas. Grammatik nazariya imlo qoidalari uchun poydevor hisoblanadi. Shuning uchun boshlang'ich sinflarda imlo qoidasi shu qoidaga asos bo'ladigan grammatik nazariyaga bog'liq holda o'rganiladi. Masalan, shakl yasovchi qo'shimchalarning yozilishi haqidagi qoidalar "Ot", "Sifat", "Son", "Kishilik olmoshlari", "Fe'l" mavzulari ichiga kiritilgan. Materialning bunday joylashtirilishi grammatika bilan orfografiyani bir-biriga bog'liq holda o'rganishni ta'minlaydi.

Imlo qoidasi bevosita grammatik nazariya elementlaridan so'ng o'rganiladi.

Masalan, otlarning kelishiklar bilan turlanishi o'rganilgach, kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqidagi ko'nikma shakllantiriladi. "Sifat" mavzusini o'rganish *-roq* qo'shimchasining va *qip-qizil, yum-yumaloq* kabi sifatlarning yozilishiga, "Fe'l" mavzusini o'rganish bo'lishsizlik (*-ma*) va o'tgan zamon (*-di*) qo'shimchalarining yozilishiga zamin yaratadi. Imlo qoidalarini o'rgatishga bunday yondashish boshlang'ich sinflarda barcha orfografik materiallarni o'rganishda tipik hisoblanadi.

Imlo qoidalari ustida ishlash – murakkab jarayon, qoidaning mohiyatini ochish, o‘quvchilarning qoida ifodasini o‘rganib olishlari, qoidani yozuv tajribasiga tatbiq etishning asosiy komponentlari hisoblanadi. Qoida mohiyatini ochish qoida so‘zning qaysi qismini, qaysi so‘z turkumi yoki grammatik shaklni yozishni boshqarishini, bunda qaysi belgilar yetakchi ekanini tushuntirish demakdir. O‘quvchilarni qoida bilan tanishtirish uchun material tanlashda o‘qituvchi bu yetakchi belgilarni albatta hisobga oladi. Qoida ifodasi ustida darslik bo‘yicha ishlanadi. Bunda o‘quvchilarning qoida tarkibini anglab yetishlari ahamiyatlidir. Shuning uchun darslikdagi qoida qismlarga bo‘linadi. O‘quvchilar o‘rganilgan qoidaga misol aytish va xilma-xil mashqlarni bajarish yo‘li bilan uni yangi til materialiga, ya’ni yozuv tajribasiga tatbiq etadilar. Qoida ustida ishlash metodikasi shu qoidaning xarakteriga qarab tanlanadi. Masalan, bo‘lishsizlik qo‘shimchasi (–ma) ning yozilishini deduktiv yo‘l bilan o‘rgatish mumkin. Jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi (–ga) ning oxiri –k bilan tugagan otlarga –ka, –q bilan tugagan otlarga –qa shaklida qo‘shilishi haqidagi qoidani indukativ yo‘l bilan tushuntirish maqsadga muvofiq.

O‘quvchilar qoidadagi asosiy fikrni ajratishga yordam beradigan vazifalarni bajarsalar, uni o‘zlashtirish xiyla qulay bo‘ladi. Chunki bolalar aniq material bilan ishlaydilar va uni tahlil qilish vaqtida qoidaning muhim qismlarini ajratadilar, qoidani ongli o‘zlashtiradilar. Qoidada aks ettirilgan muhim fikrni ajratishga o‘qituvchining savollari yordam beradi. Bu savollar, o‘z navbatida, qoidani shakllantirish rejasi ham hisoblanadi.

Qoida ustida jamoa bo‘lib ishlash bilan birga, darslikdan foydalanib, mustaqil ishlash usulini qo‘llash ham mumkin. Qoidani bilib olish o‘quvchilarda u haqdagi aniq tasavvurning mavjudligiga bog‘liq. Qoida asosida hosil bo‘lgan aniq tasavvur so‘zlarda ifodalanadi. Shuning uchun o‘quvchilardan qoidani quruq yodlash talab etilmasligi, balki so‘zni to‘g‘ri yozishdagi xususiyatlar aniq material misolida qayta

tushuntirilishi lozim. Ko‘rinadiki, boshlang‘ich sinfda orfografik (imloviy) malakani shakllantirish tizimli ishlar asosida olib boriladi. Zero, to‘g‘ri yozuv malakasining shakllanishi uchun o‘quvchidan fikrlash faoliyati talab etiladi. O‘quvchilarining imloviy savodxonligini shakllantirish va takomillashtirishda imlo qoidalari ustida ishlash ishlarini metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilish muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi” ma’ruzasi// Kuch adolatda gazetasi. №47. 2016– yil. 8– dekabr. 3–bet.
2. Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi (boshlang‘ich ta’lim). – Toshkent, 2017.
3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, “Nosir”, 2009.